

УДК 17.2-18

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.11>**В. О. Черненко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7413-3082>

кандидат філософських наук, доцент кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін Харківського національного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського

ВАСИЛЬ СТУС: ПОЕЗІЯ, ЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

Василь Стус, український поет, публіцист і громадський діяч, став видатною постаттю української літератури ХХ століття. В його творчості глибоко відображені етичні питання, цінності та моральні принципи, які стали невід'ємною частиною його поезійного світу. Стус був універсальним поетом, який висловлювався через власні почуття, спостереження, філософські роздуми та рефлексії. Його поезія пронизана моральною здобутковістю, вона веде до обдумування моральних норм, важливості гідності та справедливості в суспільстві.

Мета: проаналізувати деякі етичні настанови поезії Василя Стуса, виявити змістовну етичну інтенцію творчості поета.

Крім того, у творчості Стуса можна помітити підняття питань про мораль, віру, місце людини у світі та її відношення до суспільства. Поетичні тексти відкривають широкий спектр моральних проблем, викликають до роздумів та аналізу сучасної дійсності. Загалом, етичний світ поезії Василя Стуса – це мандрівка у глибини людських душевних станів, відображення загострених моральних проблем суспільства, протистояння насильству та бажання бачити у кожній людині гідність та права на свободу. Поет не тільки відображав страждання своєї особистості через свою творчість, але й закликав до рефлексії щодо загальнолюдських цінностей, вірності ідеалам, незалежно від обставин життя. Він став голосом боротьби за свободу слова, справедливість і права людини, демонструючи свою етичну стійкість у важкі часи.

Висновки: В. Стус належав до тієї плеяди митців світового рівня, котрі поклали мету і цінність творчості та мистецтва у вирішенні екзистенціальних проблем людини, головною серед яких є набуття внутрішнього звільнення від страху скінченності власного існування, та зумовленості особистісного буття зовнішніми обставинами. Іманентне завжди домінує у поета над цупкими лещатами зовнішнього, будь то матеріальне, історичне, соціальне, тощо. Досягнення свободи, причому не анархічно-свавільної, а соціально-відповідальної, є сенсом та призначенням художнього праксиса, запереченням диктатури історично-політичної зумовленості, домінантною ознакою шляхетно-

сті людини та гідності її самоіснування. Свобода у творчості Стуса стає метафізичною властивістю, яка не може бути відчужена у особистості, бо є необхідною запорукою її самоздійснення.

У рамках статті неможливо торкнутися всього багатства та розмаїття творчості українського бранця совісті. Отже, наголосимо лише на декількох провідних етичних темах.

Гідність та свобода:

Василь Стус у своїй поезії часто піднімав питання гідності людини та її права на свободу. Він відображав важливість самовизначення, боротьбу за права та свободи людини у віршах, де основними темами були духовна незалежність, право на власне життя та вільний вибір: *«Ступай – майбутньому назустріч, // і най хода твоя легка // легкою буде. // І не треба // жалких жалінь. // І – задарма. // Тюрма не доросте до неба: // Ще землю їстиме тюрма»* [1, с. 17]. *«Нам є де йти – на хвилі, на землі – // шляхи – мов обрії – далекі і прозорі. // Шумуйте, весни – дні, ярійте, вечори, // поранки, шліть нам усмішки лукаві! // Вперед, керманичу! Хай юність догорить – // ми віддані життю, і нам воздасться в славі»* [1, с. 14].

Покручена свідомість радянської людини, спотворена хибною ідеологією:

«Ця п'єса почалася вже давно. // І лиш тепер збагнув я: то вистава, // де кожен, власну сутність загубивши, // і дивиться, і грає. Не живе. // Отож мені найщасливіша роль // дісталася в цій незнайомій п'єсі, // в якій я слова жодного не вчив // (державна таємниця!). Автор теж // лишається інкогніто» [1, с. 36]. *«Отак живу: як мавпа серед мавп, // чолом прогрішим із тавром зажури // все б'юся об тверді камінні мури, // як їхній раб, як раб, як нищий раб»* [1, с. 19].

Моральна відповідальність:

Стус підкреслював важливість моральної відповідальності перед суспільством та перед самим собою. Відчуття, що особистісне тісно пов'язане із всезагальним, метафізичним (долею країни, людства, Всесвіту) надавало поету мужності стоїчно витримувати тортури радянського режиму. Його поезія відбивала образ патріота, людини, що вірить у свої ідеали та готова за них боротися:

«А що мій гріх? Лиш той, що це душа є, // якій усесвіт болями болить» [1, с. 63]. «Прости мені, любове, цю жагу // до мучених – і суцких, і полеглих, // до бідних, кривджених, до жебраків, // до кожного, хто, запізнавши горя, // віддарував мені, здається, вчора // людську біду за декілька віків» [1, с. 67].

Самотність:

Трагічне відчуття самотності замальовується поетом у протиставленні бездушно-безособистісного початку (яке подається в образах або тупої ідеологічно-спотвореної соціальної системи, або «сліпих» механістичних законах Всесвіту) та особистісно-емоційного співчуття: «Ти весь – на бережечку самоти, // присмоктаний до туги, ніби равлик, // від вибухлої злості занепалий, // не можеш межі болю осягти. // А світ весь витих, витух, відпалав, // не вгамувавши вікової спраги. // Він висмоктав із тебе всю одвагу, // лишив напризволяще і прокляв» [1, с. 15]. «І ще здалося – вдо світа, наосліп: // що я себе утратив многою // самопомноженого цього світу, // що світиться біноклями страждань – // моїх любовей, товчених на скалки... // що я згубився – сотнями відбитків // самосебезмертвілого в довірах // і нахиланнях до безодні світу, // котра гогоче тьмою, мов яскиня // неолітична: вабить і страшить» [1, с. 65]. «Довкола світ – безгубий і безокий. // І в ньому дні. І в ньому сни мої. // Давно відгородився я від нього, // давно збагнув, що пруття заброн // кувалися благою дланню Бога» [1, с. 253].

Страждання:

Етос страждання замальовується Стусом на декількох рівнях. Перший – емоційний стан людини, понівеченої радянською диктатурою, в якій влада відібрала право бути собою, бути інакшою: «Звіром вити, горілку пити – і не чаркою, поставцем, // і добі підставляти спите вірно підданого лице... // І з ордою під дикі галаси прорешечуватись гробами, // раз жене нас ненамля сказу по роках, по віках, по гробах!» [1, с. 12]. «Як хочеться – вмерти! // Аби не мовчати, // ні криком кричати // останню зірницю // обвітрену врано // останнє спинання // осклілої днини – // діждати – і вмерти!» [1, с. 141].

Другий рівень – страждання, з якого дивним чином народжується сила стійкості духу, протистояння жорстокості політичного режиму, наснага до метафізичної свободи: «А проте: // ми ще повернемося, // бодай – // ногами вперед, // але – не мертві, // але – не переможені, // але – безсмертні» [1, с. 147]. «Ярій душе! Ярій, а не ридай. // У білій стужі сонце України. // А ти шукай – червону тіль каліни // на чорних водах – тіль її шукай... // У білій стужі білих голосінь // це гроно болю, що паде в глибін, // на нас своїм безсмертям окошилось» [1, с. 80]. «Сто років, як сконала Січ... // Сто років мучених надій... //

Та виростають з личаків, // із шаровар, з курної хати // раби зростають до синів // своєї України-матері. // Ти вже не згинеш, ти двожилава, // земля, рабована віками, // і не скарать тебе души-телям // сибірами і соловками» [1, с. 8].

Третій рівень – страждання, яке дає можливість піднятися над власним егоїстичним саможалінням, перевершити себе на шляху розкриття до відповідальності за всіх і все: «Благословляю твою сваволю, дорого долі, дорого болю. // На все-розхресті люті і жаху, // на всепрозрінні смертного скрику // дай мені, Боже, чесного шляху, // дай мені, Боже, гордого лику!» [1, с. 86]. «Отак: живи – і скній, живи – і скній, // і як дійдеш самопереростання, // і як збагнеш: ти власна жертва й кат, // тоді збагнеш і смерть, як припадання // до обрю, як трату всіх утрат» [1, с. 89].

Поет стверджує, що подолати фізичну смерть можливо лише безсмертним етичним вчинком, який дає змогу встояти в правоті і гідності й зробити крок у вічне: «Іди – за край. Народження – по смерті // тебе чекає. Прагни стрімголов // на ту тропу, що яра, наче кров, // воліє душ, що щирі і одверті // так і живуть – своїм перед кінцем, // як при початком. І рушають д'горі» [1, с. 68]. «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, // добро і правдо віку. Через сто // зневір. Моя душа, запрагла неба... // І врочить порив: не спиняйся, йди. // То – шлях правдивий. Ти – його предтеча» [1, с. 263].

На думку Стуса, мистецтво намагається відбивати ті досить рідкісні елементи існування, що виходять за межі буденного життя, виводять життя за його «кінцевий пункт»: «Щоб тьма впокорення мене порятувала, // інобуттям. Іножиттям. Найменням // уже невласним: ось він, той загал, // яким кермує той шалений Бог; // котрий в мені воліє народитись» [1, с. 293]. Поет відкриває для себе та інших таїну існування потойбічного. Опанування невідомим – подвиг подолання зумовленості матеріальним, психофізичним, соціальним. І цей подвиг поет завжди здійснює на самоті: «І так живу, мов непотрібний пес, // давно од біглий власної домівки, // що все собі не віднайде криївки // од спогадів, од сонця, од небес // і од самого себе» [1, с. 89]. В творчості видатного українського майстра слова буття та небуття вдивляються одне в одного; поет постійно балансує на межі. Бог покинув цей світ на на призволяще, і хоча Стус подекуди звертається до Нього – відповіді ми не чуємо... «далі тиша»: «Бо жодної з надій не маю в Бозі // і порятунку жодного – нема» [1, с. 184]. Не віра у метафізичне трансцендентне живить надії поета й підтримує його у протистоянні з системою тотального «оскління» (головна метафора зла у Стуса), а палке відчуття величі людського духу, спроможного дорости до всесвітнього співчуття: «Прости мені, любове, цю жагу // до мучених – і суцких, і полеглих // до бід-

них, кривджених, до жебраків, // до кожного, хто, запізнавши горя, // віддарував мені, здається, вчора // людську біду за декілька віків» [1, с. 67].

Справжня алхімія мистецтва, за Стусом, полягає у спроможності перетворювати страждання-помсту на страждання-любов: «Як добре те, що смерті не боюсь я, // і не питаю, чи тяжкий мій хрест. // Що перед вами, судді, не клонюся // в передчутті невідомих верст. // Що жив, любив і не набрався скверни, // ненависті, прокльону, каяття. // Народі мій, до тебе я ще верну, // як в смерті обернуся до життя» [1, с. 294].

У творчості Стуса простежується гуманістичний погляд на світ, де людина, її гідність та внутрішня свобода є основою гуманістичних цінностей. Він закликав до внутрішньої свободи духу та усвідомлення власної гідності в умовах тоталітарного режиму. У своїй поезії Василь Стус піднімав актуальні етичні питання, ставлячи на перший план поняття людської гідності та свободи. Він виступав за ідеї гуманізму, наголошуючи на важливості поваги до людини та її прав. Його твори були сповнені глибокого роздуму над моральними проблемами, які виникали в умовах політичних репресій.

Через свою поезію Василь Стус вирізнявся глибокою сутністю етичних питань, а його слова надихали та підтримували тих, хто відчував обмеження свободи та несправедливість. Його творчість залишає слід у серцях тих, хто прагне висловити моральний протест і відстоювати гуманістичні цінності у світі. Поет у своїй творчості пропонував глибоку рефлексію над сенсом життя та покликанням людини, підкреслюючи важливість етичних цінностей, гуманізму та загальнолюдських принципів. Його поезія та публіцистика стали символом сили волі, відданості принципам справедливості та невід'ємної свободи, що залишають слід у серцях читачів і надихають на відстоювання гуманістичних цінностей.

Література

1. Стус В. (2022). Палімпсести (вибране). Київ: А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА. 352 с.

Анотація

Черненко В. О. Василь Стус: поезія, етичний дискурс. – Стаття.

Стаття присвячена етичним аспектам творчості видатного українського поета ХХ століття Василя Стуса. Етичний світ поезії В. Стуса – це унікальний світ моральних цінностей, людської гідності та відстоювання прав людини. Стус був видатним українським поетом, публіцистом, правозахисником і дисидентом, який став символом боротьби за правду та справедливість під час тоталітарного режиму. Читаючи Стуса, ми переконуємось, що він створив себе в умовах цілковито заблокованої і загроженої національної культури, підданої тотальному тиску комуністичної держави та іде-

ології – і створив він себе як людину вірцево вільною, нікому, окрім категоричного імперативу, невіддільну, як творця, відкритого до найсучасніших мистецьких течій, як мислителя, причетного до вільних дум, що хвилювали його ровесників у Лондоні, Берліні чи Парижі. Романтично-трагічне світосприйняття поета протестувало проти перетворення людини на функціональний гвинтик бюрократичної системи; етос особистісного творчого самоздійснення в поезії Стуса завжди домінує над обездушеною машиною тотальної покори, над дресурою лінійного одновимірного мислення, запрошеного ідеологічними лозунгами.

Позаяк абсурдна дійсність «держави смерті» не може бути подолана раціональними зусиллями, через збройну боротьбу, або чесні демократичні вибори тощо, тоді залишається єдиний доступний шлях вирішити моральний конфлікт між тим, що є, і тим, що мало би бути. Це шлях власного жертвоприношення. Йдеться не про фізичне «само-спалення», а про офірування власної метафізичної свободи, разом із найважливішими для поодинокі людини цінностями: сім'єю, друзями, улюбленими книжками, врешті, реалізацією власного творчого акту. В листі до Олега Орича від 03.12.1978 року Поет писав: «...мушу стояти – як при останній стіні. Головне – вміти тримати голову. Навіть – коли не держитися на в'язах...Одне слово – я як рокований на розтерзання дикими звірами в римському цирку... Що міг – я зробив. Що зможу – ще зроблю. Але без України мені моторошно...прошу тільки вірити, що я нітрохи не змінився проти студентських літ. Коли є зміни – то вони наслідки умов, які забагато заправили од мене...У мене є мій народ, який мої друзі інших національностей називають багатостраждальним. Його муки – то єдиний мій скарб...»

Ключові слова: етика, людська гідність, свобода, метафізика, страждання, екзистенція, самотність, мораль.

Summary

Chernenko V. O. Vasyl Stus: Poetry, ethical discourse. – Article.

The article is devoted to the ethical aspects of the work of the outstanding Ukrainian poet of the 20th century, Vasyl Stus. The ethical world of V. Stus's poetry is a unique world of moral values, human dignity and defense of human rights. Stus was an outstanding Ukrainian poet, publicist, human rights activist and dissident, who became a symbol of the struggle for truth and justice during the totalitarian regime. Reading Stus, we are convinced that he created himself in the conditions of a completely blocked and threatened national culture, subjected to the total pressure of the communist state and ideology – and he created himself as an exemplary free person, not subject to anyone except the categorical imperative, as a creator, open to the most modern artistic currents, as a thinker involved in the free thoughts that worried his contemporaries in London, Berlin or Paris. The poet's romantic and tragic worldview protested against the transformation of man into a functional cog of the bureaucratic system; the ethos of personal creative self-realization in Stus's poetry always dominates over the soulless machine of total obedience, over the training of

linear one-dimensional thinking, dusted with ideological slogans.

Purpose: to analyze some ethical guidelines in the poetry of Vasyl Stus, to reveal the meaningful ethical intention of the poet's work.

Conclusion: Since the absurd reality of the "state of death" cannot be overcome by rational efforts, through armed struggle, or fair democratic elections, etc., then the only available way is to resolve the moral conflict between what is and what should be. This is the way of self-sacrifice. It is not about physical "self-immolation", but about offering one's own metaphysical freedom, together with the most important values for a single person: family, friends, favorite books, arrest,

realization of one's own creative act. The poet wrote: "...I have to stand – like at the last wall. The main thing is to be able to keep your head. Even when I'm not holding on to elms... In short, I'm destined to be torn apart by wild beasts in the Roman circus... I did what I could. I will do what I can. But without Ukraine, I feel terrible... I only ask you to believe that I haven't changed at all compared to my student years. When there are changes, they are the consequences of conditions that forced too much from me... I have my people, which my friends of other nationalities call long-suffering. His torment is my only treasure..." [1, c. 8].

Key words: ethics, human dignity, freedom, metaphysics, suffering, existence, loneliness, morality.